

AZ TANINAN BİR OSMANLI ESERİ: FATİH'DE ESAD EFENDİ MEDRESESİ

Yrd.Doç.Dr. Kadir PEKTAŞ*

Yüksek öğretim müessesesi olarak yüzyıllarca varlığını sürdüren medreseler, İslam Eğitim Tarihi'nde önemli bir yere sahiptir. X. yüzyılda ilk örnekleri görülen ve Büyük Selçuklular zamanında örgütlü bir kurum haline gelen medreseler, XV. yüzyıldan itibaren yeni bir anlayış ve tasarımla Osmanlı eğitim sisteminde yerlerini almışlardır. Osmanlı Devleti'nin başkenti ve aynı zamanda İslam dünyasının hilâfet merkezi olan İstanbul, padişahlarla birlikte diğer devlet adamlarının da medrese inşasına büyük önem vermesi sonucu ilim merkezi haline gelmiştir. İstanbul'un Fatih semtinde -özellikle de Çarşamba civarında- sayısı çoğalan bu medreselerden¹ çok azı günümüze gelebilmiştir. Bunların en önemlileri Hafız Ahmed Paşa, Esad Efendi, Kaba Halil Efendi, Cedid Abdürrahim ve bazı duvar parçaları ayakta kalan Hattat Rakım medreseleridir.

Konumuzla ilgili bugüne kadar yapılan yayınlarda İsmail Efendi Camii ve Sıbyan Mektebi yeterince tanıtıldığı halde², aynı avlu içinde yer alan Esad Efendi Medresesi³, -çevresindeki diğer örneklerde olduğu gibi- yeterince tanıtılmamış, varlığından sözedilmekle yetinilmiştir. Bu yazımızda banisinin kısa bir biyografisini verdikten sonra, orijinal şeklini büyük ölçüde koruyan ve etrafındaki çok katlı binalar arasında adeta kaybolan yapının mimarlık ve sanat tarihi yönleri üzerinde durmak istiyoruz⁴ (Resim: 1).

*Y.Y.Ü.Fen-Edebiyat Fak. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Araştırmalara göre, XX.yüzyılda Fatih'de elliden fazla medrese faaliyet göstermekteydi. M.S.KÜTÜKOĞLU: "1869'da Faal İstanbul Medreseleri". T.E.D., 7-8. İstanbul. 1976. s.283.

² S.EYİCE: Petit Guide à Travers Les Monuments Byzantins et Turcs. İstanbul. 1955. s.63: "İsmail Efendi Camii", **Türk Ansiklopedisi**, XX. Ankara. 1972. s.306; R.ÜLKE: İstanbul Anıtları (Ayyansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar). İstanbul. 1957. s.59-61; Ö.AKSU: Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme. İstanbul. 1968. s.113; O.ASLANAPA: Osmanlı Devri Mimarisi. İstanbul. 1986. s.378.

³Bazı yayınlarda yanlışlıkla İsmail Efendi Medresesi olarak geçmektedir. Bkz. E.H.AYVERDİ: 19.Asırda İstanbul Haritası. İstanbul. 1958. s.18; W.MÜLLER-WIENER: Bildlexikon zur Topographie Istanbul, Tübingen. 1977. s.309.

⁴1993 ve 1994 yıllarında iki defa inceleme fırsatını bulduğumuz ve üzerinde detaylı bir araştırmaya rastlamadığımız medreseyi. mimari çizim ve resimleriyle tanıtmayı uygun gördük.

Medresenin banisi olan Esad Efendi, 1684 yılında İstanbul'da doğmuş olup Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi'nin oğludur. 26 yaşında müderris olmuş, sırasıyla Teftiş-i Haremeyn ve Emanet-i Fetva gibi görevlere getirilmiştir. Sultan I.Mahmud devrinde 1736 'da Anadolu Kazaskeri olan Esad Efendi, 1739 yılında Avusturya ile imzalanan Belgrad Anlaşması'nda gayretleri görülerek takdir edilmiştir. 1744 yılında Rumeli Kazaskeri, 1748 yılında da Şeyhülislam olmuştur. Bir yıl sonra, dönemin idarecilerine karşı gelince azledilmiş, önce Sinop'a sonra da Gelibolu'ya sürülmüştür. 1752 yılında cezası affedilince İstanbul'a dönmüş, bir yıl sonra da ölmüştür. Mezarı, medresesinin bitişiğindeki hazirede, babası ve kardeşlerinin yanında bulunmaktadır. Daha sonra Şeyhülislam olan Mehmed Şerif Efendi ile Şair Fitrat Hanım'ın babası olan Esad Efendi, şiiire düşkünlüğü ile tanınmaktadır. Cami ve Medrese giriş kapıları üzerindeki kitabeleri kendisi yazmıştır⁵.

Bu yazımızın konusu olan medreseyi Esad Efendi, Şeyhülislam olarak görev yaptığı 1748 yılında inşa ettirmiştir. Bundan başka babasının yaptırdığı caminin avlu giriş kapısı üzerinde yer alan sıbyan mektebi ile şadırvanı da inşa ettirdiği kaydedilmektedir⁶.

İçinde ayrıca bir kütüphanenin bulunduğu yapı⁷, 1835-1836 yılları arasında önemli bir onarım geçirmiştir⁸. 1894 yılında meydana gelen depremde hayli zarar görmüş, XX. yüzyıl başlarında talebe iskânına elverişli görülmediğinden uzun yıllar harap durumda kalmıştır⁹.

⁵Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmani, I, İstanbul,1308-1318; İ.PARMAKSIZOĞLU; "Esat Efendi", **Türk Ansiklopedisi**, XV, Ankara, 1968, s.389; A.ALTINSU; Osmanlı Şeyhülislamı. Ankara. 1972. s.132-133; M.C.BAYSUN; "Es'ad Efendi", **İ.A.**, IV, İstanbul, 1988, s.370; Ayrıca cami giriş kapısı üzerindeki kitabenin metni için bkz. R:ÜLKE; a.g.e., s.61.

⁶Hafız Hüseyin AYWANSARAYİ; Hadikat'ül -Cevami, I, İstanbul, 1281, s.38.

⁷Kütüphanede 190 adet kıymetli kitap bulunmaktaydı. Kitaplar daha sonra Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Çarşamba'da Es'ad Efendi, Yeni Medrese ve Mehmed Ağa Camii Kütüphaneleri Defteri, İstanbul, 1310; Fatih Camii ve Diğer Tarihi Eserler, İstanbul, 1991, s.260.

⁸Hafız Hüseyin AYWANSARAYİ; Hadikat'ül Cevami. (Haz.İ.ERZİ; Camilerimiz Ansiklopedisi), İstanbul, 1987, s.73.

⁹E.SEREZLİ; "Yüce İstanbul Medreseleri", **T.T.O.K.Belleteni**, İstanbul, 1947, s.11; M.S.KÜTÜKOĞLU; "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri". **İ.T.E.D.**, VII, Cüz 1-2, İstanbul, 1978, s.63.

. 1952 yılında cami ile birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir edilerek kurtarılmıştır¹⁰. Medrese bugün bakımlı durumdadır.

Yapının İncelenmesi:

Medrese, Manyasîzâde caddesi ile İsmail Ağa sokağının keşiştiği köşede yer alan İsmail Efendi Camii'nin (Resim:2)avlusunda bulunmaktadır, (Çizim: 1). Kareye yakın revaklı avlu çevresinde U şeklinde dizilen hücrelerden meydana gelen plân şemasına sahiptir (Çizim: 2). Doğusunda küçük bir hazirenin bulunduğu yapı, zeminden merdivenle çıkılan sıbyan mektebi ve beden duvarları yüksek tutulan camiye göre daha alçakta kalmıştır.

Medresenin dış cepheleri; giriş kapısının bulunduğu güney duvarında düzgün kesme taş, arka ve yan cephelerde yer yer kabayonu ve iki sıra tuğla bir sıra kesme taş malzeme ile örülmüş almaşık duvarlardan oluşmaktadır (Resim:3-4). Düz atkılı ve sivri kemer alınıklı pencereler, giriş cephesi dışında tüm duvarları dolaşan kerpiç saçak, en üstte kurşun kaplamalı kasnaksız kubbelerle piramidal külahlı dikdörtgen bacalar, dış cephelerde yapının göze çarpan diğer elemanlarıdır.

Medrese avlusuna 18 m. uzunluğundaki güney cephenin ortasında açılan kapıdan girilmektedir. Avlu duvarından yüksek tutulan ve düzgün kesme taş malzemenin kullanıldığı kaliteli bir işçilik gösteren kapı, üç yönden bir sıra silme ile çevrelenmektedir. Yapının darü'lhadis olarak yapıldığını belirten Arapça yapım kitabesi, kapı basık kemerinin üzerinde kartuşlar içine alınmıştır (Resim: 5). Siyah zemin üzerine yıldızla yazılmış altı beyit halindeki tâlik karakterli kitabenin metni şöyledir:

سید حسنی بنی سید محمد بنی

فضولی لسانیه و ثله وقسی

تعدت امانت بیانا رصینا و ما و بی

ر صیف رفیع السمک عدل مفید

مینی جمیل لاق نو تاده و ارنانی

و شیق لایق ند بیاسن نظیر

و لا ما بدانیه و لا بعد بیسی

فیشری نمن رام اکتساب العلوم من

حدیث و تفسیر و فقه اوننی التهی

و التمدن اذ تم و قال مؤرخ

ندار حدیث وفق الله من بنی ۱۱۶۱

¹⁰ S.EYİCE: a.g.e., s.63.

Makamu nebiyyihi'ş-şan ebhâ ma'abide
Limen cedde fi kesbî'l- ma'ârifî ve ebğâ

Fe tubâ li-bânîhi ve lillahi vekâ
Lekad şâde bünyanen rasînen ve ma venâ

Resîfun refiü's-semki âlun müfidun
Mebniyyun cemilun lâka lev tâhe varedenî

Vesîkun enîkun lem yüesses naziruhu
Velâ mâ yudânîhi velâ ba'du yubnâ

Fe büşra limen râme iktisabe'l-'ulûmi min
Hadîsin ve tefsîrin ve fikhin ulî'n-nuha

Ve enşede iz temme ve kâle müverrihun
Li-dâr-ı hadîsin vaffakallahu men benâ 1161

“O'nun şanlı Nebisinin makamı ve mabetler güzel olsun. İlmî kazanmaya çalışana, isteyene, binanın yapıcısına ve Allah'tan korkana ne mutlu! Sağlam bir bina yaptı ve acziyet duymadı. Sağlam, yüksek, faydalı, yapısı güzel ve yolunu şaşıranın sığınabileceği bir yerdir. Sağlam, eşi olmayandır ve benzeri yapılmamıştır. Onu değersiz yapmadı ve ondan sonra da (böyle bir yapı) tesis etmedi. Akıl sahiplerinden hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerini öğrenmek isteyene müjdelere olsun! Binayı yapıp tamamlayınca tarihçi dedi: “Daru'l-Hadis'i yapan kimseyi Allah muvaffak etsin.” 1161.¹¹

16.60 x 16.30 m. ölçülerindeki kareye yakın avluyu, yapıya girişin sağlandığı güney bölüm dışında U şeklinde bir revak çevrelemektedir. Zeminden bir seki ile yükseltile revaklar, birbirlerine sivri kemerlerle bağlanan 13 sütunun taşıdığı 16 kubbe ile örtülmüştür (Çizim: 3). Revakların bazı kemer açıklıklarında görülen farklılıkların onarımlardan kaynaklandığını tahmin ediyoruz. Metal bileziklerle desteklenen taş altlıklı yekpare mermer sütunlar baklavalı başlıklıdır. Arkasında hücre bulunmayan girişin iki yanındaki revaklar, sütun hizasında camekânla kapılmıştır (Resim: 6). Yapının dış cephelerinde olduğu gibi avlu revaklarının çatı seviyesinde uzanan iki sıra kirpi saçak ve kemer alınlıklarında iki sıra tuğla bir sıra kesme taş malzemedен oluşan almaşık örgü görülmektedir (Resim: 7).

¹¹Kitabe'yi okuyup Türkçeye çeviren Öğr.Gör. Erdoğan ÇAVUŞOĞLU'dur. Kendisine teşekkür ederim.

Giriş kapısının bulunduğu bölüm dışında avluyu üç yönden medrese odaları çevrelemektedir. Revaklara açılan basık kemerli kapılardan girilen hücrelerin altısı ikişer pencere ile dışa açılırken, güneydoğu kenardaki mekân ile köşe odalarında pencere sayısı artmaktadır.

Odaların iç ölçülerinde farklılıklar görülmektedir. Boyutları 3.50 m. ile 4 m. arasında değişen sekiz hücre, geçişi pandantiflerle sağlanan kubbeyle örtülmüştür. Kuzey köşede, üst örtüsü bir kemerli ikiye bölünen mekânın, girişin önündeki bölümü beşik tonoz, geri kalan kısmı kubbe ile kapatılmıştır. Güneydoğu kenardaki 1.30 x 6.30 m. ölçülerindeki uzun hücre de beşik tonozla örtülmüştür. Bunun tam karşısında tuvalet haline getirilen ve pencereye yer verilmeyen küçük mekânın orijinal şeklini kaybettiği görülmektedir.

Hücrelerin içinde dikdörtgen ocak ve kitap nişlerine yer verilmiştir. Bugün iç kısımlarda belirli bir yüksekliğe kadar rastlanılan ahşap kaplama bazı nişleri kapatmıştır.

Medresede dersane ile, varlığı bilinen kütüphanenin yerini kesin olarak tesbit etmemizi sağlayacak bir belirtiye rastlanmamıştır.

Değerlendirme:

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasal alanda gerilemeye başladığı bir dönemdir. Her ne kadar Avrupa devletleri ile yapılan mücadelelerde bazı başarılar kazanılmışsa da onların üstünlüğü kabul edilmiş ve ülkede batılılaşma süreci başlamıştır.

Osmanlı mimarlığında XVI. yüzyılın sonlarına kadar inşa edilen medreselerin plân şemalarında farklı uygulamalara rastlanılmakta¹² ve medrese, külliyein camiden sonra ikinci önemli ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise, büyük programlı külliye yapımının önemini yitirmesiyle birlikte müstakil binalar şeklinde ya da birkaç yapı ile kompleks halinde inşa edilen medreseler, külliyein en önemli yapısı durumuna gelmiştir.

1728 yılında yapılan İsmail Efendi Camii'nin avlusunda yer alan Esad Efendi Medresesi'nde, ilk örneğini belirgin biçimde İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde gördüğümüz ve daha sonraları yaygın olarak kullanılan U plân düzeni uygulanmıştır. Bunun yanında, medresenin hücre ve revaklarının üst örtüsünde kubbe ve tonoz kullanılması ile klâsik hatlar daha da belirginleşmektedir.

¹²Y.ÖTÜKEN: "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri". Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, A. Gabriel Özel Sayısı. Ankara. 1978.

Yapının yan kollarında hücrelerin bitiminden sonra giriş bölümüne doğru revakların devam etmesi ile farklı bir düzenleme görülmektedir. Medrese yapılarında çeşitli nedenlerle değişik uygulamalara rastlanılmakla birlikte, buradaki durumun zaruretten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Oldukça dar bir alana yerleştirilen medresenin doğusunda daha önceden var olan Esad Efendi'nin ailesine ait mezarlara¹³ zarar vermemek düşüncesi ile burada olması gereken iki hücreye yer verilmemiştir. Simetriye uyma çabasıyla olsa gerek, yapının kuzey tarafında da aynı uygulama tekrarlanmıştır. Daha geniş bir avlu elde etmek amacı ile de ön kısma ikişer revak daha ilâve edilerek bugünkü plân şeması ortaya çıkmıştır.

Aynı aks üzerinde bulunmaması nedeniyle, cami ile organik bir bütünlük göstermeyen Esad Efendi Medresesi'nin gerek bu yerleşim düzeni gerekse plân şeması, İstanbul'daki daha erken tarihli **Davud Paşa Medresesi**'ne (1483) benzemektedir (Çizim:4). Diğer yandan, talebe hücrelerinden kolayca ayırđedilebilen bir deshanesinin olmaması ve yan kollarda kubbe örtülü iki revakın arkasında hücrelere yer verilmemesi, yapının Davud Paşa Medresesi'nden ayrılan yönleridir.

Esad Efendi Medresesi'nin, XVI. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmaya başlayan, XVII. yüzyıl boyunca İstanbul'da çok sayıda örneğini gördüğümüz ve çevresinde mescid, türbe, sebil gibi yapıların yer aldığı kompleks medrese yapılarından farklı bir tarzda ele alındığı ilk anda anlaşılmaktadır.

Talebe odalarından bağımsız olarak düşünölen giriş aksındaki deshanesi dışında, hücrelerin avlunun üç kenarı üzerinde U şeklinde sıralandığı 1707 tarihli Saraçhane'de Ankaravi Mehmed Efendi Medresesi¹⁴ ile, aynı hücre dizilişine sahip, XVIII. yüzyıl ortalarında inşa edildiği tahmin edilen Fatih'de Cedid Abdürrahim Medresesi'nin¹⁵, bu plân şeması yanında, kaba yonu duvar dokusu ve kirpi saçakları ile de Esad Efendi Medresesi'ne olan benzerliği gözden kaçmamaktadır.

XVIII. yüzyıl ortalarında yapılmış olabileceği ileri sürölen¹⁶, hücre ve revakların L biçiminde dizildiği Fatih Kaba Halil Efendi Medresesi'nde de aynı cephe özelliklerini görmek mümkündür.

Esad Efendi Medresesi, klâsik Osmanlı medrese şeması olarak kabul edebileceğimiz avlu çevresinde gelişen, revak ve hücre dizileriyle biçimlenen plân düzeninin tipik bir örneğini sergilemektedir. Bu

¹³ Hafız Hüseyin AYYANSARAYI: a.g.e., s.73.

¹⁴Z. AHUNBAY: "Ankaravi Mehmed Efendi Medresesi". **İstanbul Ansiklopedisi**. Fasikül 5. İstanbul.1993. s.275.

¹⁵ M.S. KÜTÜKOĞLU: a.g.m., 1976. s.307.

¹⁶ M.S. KÜTÜKOĞLU: a.g.m., 1976. s.342.

dönemde inşa edilen diğer medreselerde de görüldüğü gibi; -giriş bölümü dışında- cephelerindeki kaba yonu ve almaşık duvar örgüsü yanında, erken dönemlerde kullanıldıktan sonra bir müddet görülmeyen ve daha sonra tekrar ortaya çıkan kirpi saçakları ve açıklığı biraz daha geniş tutulmuş sivri kemerleri ile çağının mimari geleneklerine uymaktadır.

**A LESS KNOWN OTTOMAN MONUMENT:
THE ESAD EFENDİ MEDRESE AT FATİH
(Summary)**

The capital city of Ottoman Empire, through medreses have been built by sultans, statemen and theological scholars, has been an important cultural and scientific center. Medreses have located at Fatih too much some of which namely the Hafız Ahmed Paşa Medrese, and the Cedid Abdürrahim Medrese have reached as XX th. century.

Esad Efendi was Anatolian Kazasker in 1736, was an Rumeli Kazasker in 1744, had been a Şeyhülislam in 1748. According to inscription written by Esad

Efendi on the entrance door, medrese-darülhadis has been built in 1748.

Esad Efendi Medrese was built in the northeast of İsmail Efendi Mosque that located on the corner of streets of Manyasizade and İsmail Ağa.

At the externall walls of medrese and at south wall having the entrance door, smoth ashlar has been used, at the back and side walls of the medrese and at the tympanum of the courtyard of revak archers, two-line-brick and one-line ashlar have been used, it has alternative wall.

The Esad Efendi Medrese, in the east of which has Esad Efendi and his relatives graves, is similar to a square, on the circles of the arcaded gallery courtyard, has a series of rooms were raged the letter U. The southeast of medrese were covered with barrel-vault and rooms and revaks have dome on them as cover.

The Esad Efendi Medrese is similar to Davud Paşa Medrese (1485) in terms of its plan and its location design. Both the Saraçhanebaşı Ankaravi Mehmed Efendi Medrese (1707) and the Fatih Cedid Abdürrahim Medrese (middle of XVIII. th. century) having the U plan, reflect some differentialities, with alternative walls and hedhegeg-eaved also resembles to U-shaped Esad Efendi Medrese.

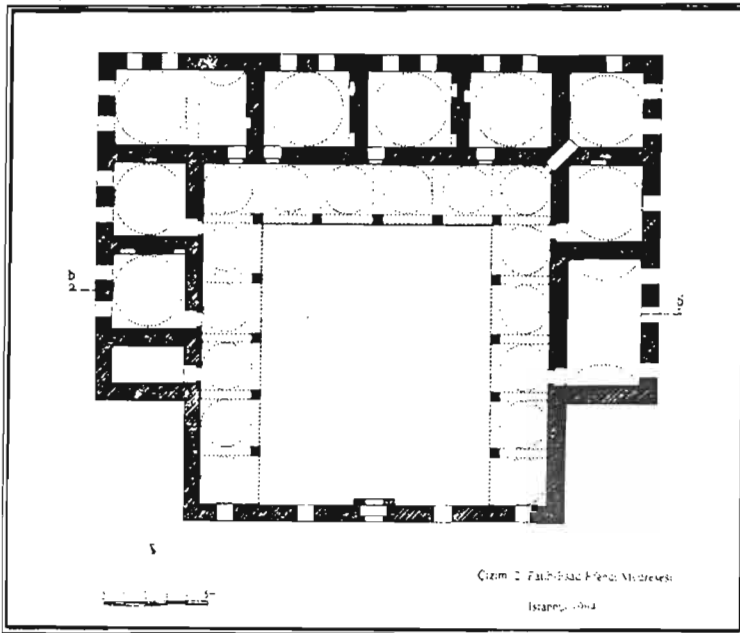
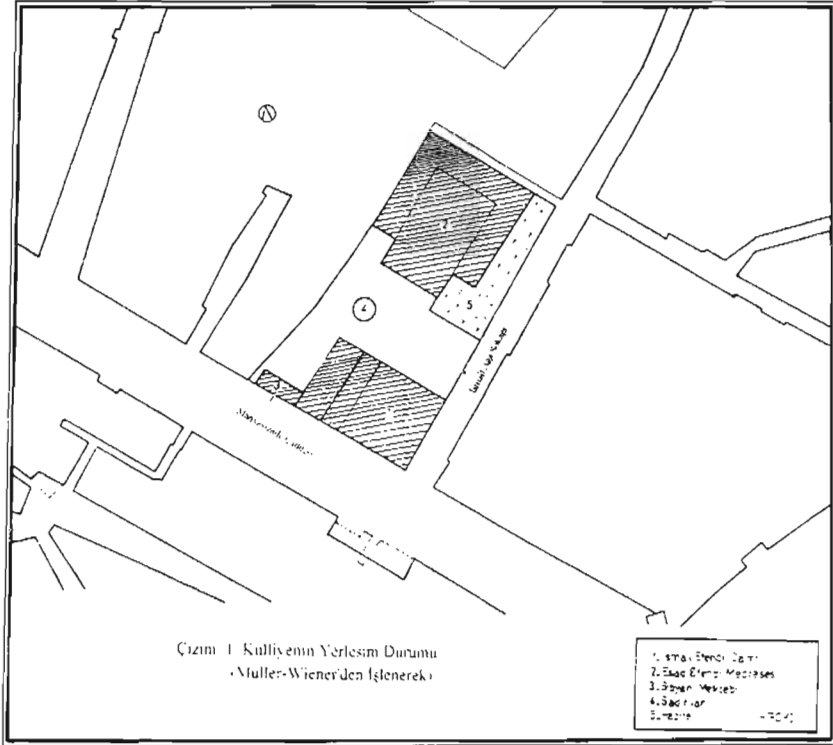
ÇİZİM VE RESİM LİSTESİ

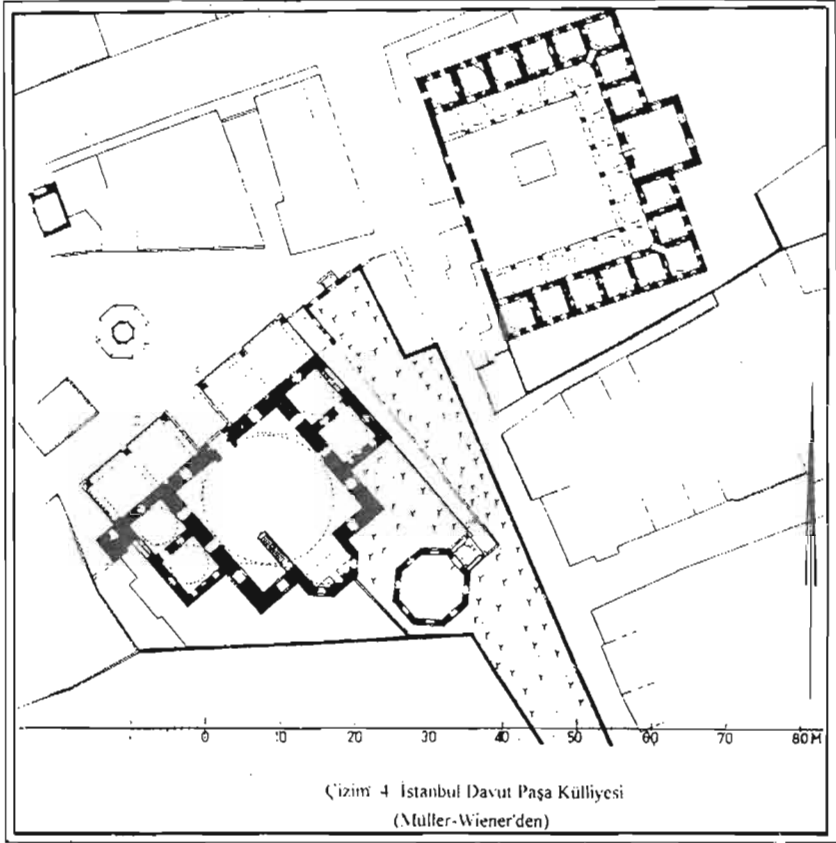
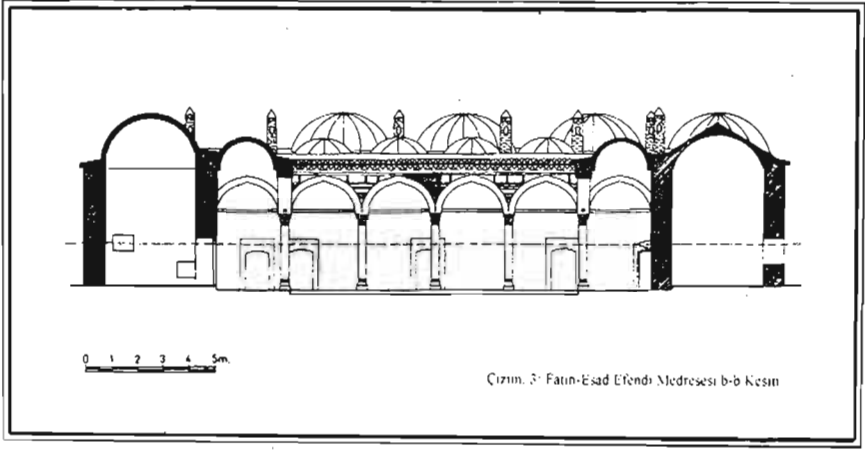
Çizimler:

- 1- Külliye'nin Genel Yerleşim Durumu (Müller-Wiener'den İşlenerek)
- 2- Fatih, Esad Efendi Medresesi Plânı
- 3- Fatih, Esad Efendi Medresesi Enine Kesiti
- 4- İstanbul, Davud Paşa Külliyesi (Müller-Wiener'den)

Resimler:

- 1- Fatih, Esad Efendi Medresesi'nin, İsmail Efendi Camii Mahfilinden Görünüşü
- 2- Fatih, İsmail Efendi Camii'nden Bir Görünüm
- 3- Fatih, Esad Efendi Medresesi'nin Doğu Cephesinin İsmail Ağa Sokağı'ndan Görünüşü
- 4- Fatih, Esad Efendi Medresesi'nin Arka Cephesinden Görünüşü
- 5- Fatih, Esad Efendi Medresesi'nin Giriş Kapısı Üzerindeki Yapım Kitabesi
- 6- Avlu Revaklarından Görünüş
- 7- Revak Kemerlerinin Üzerindeki Kirpi Saçaklar

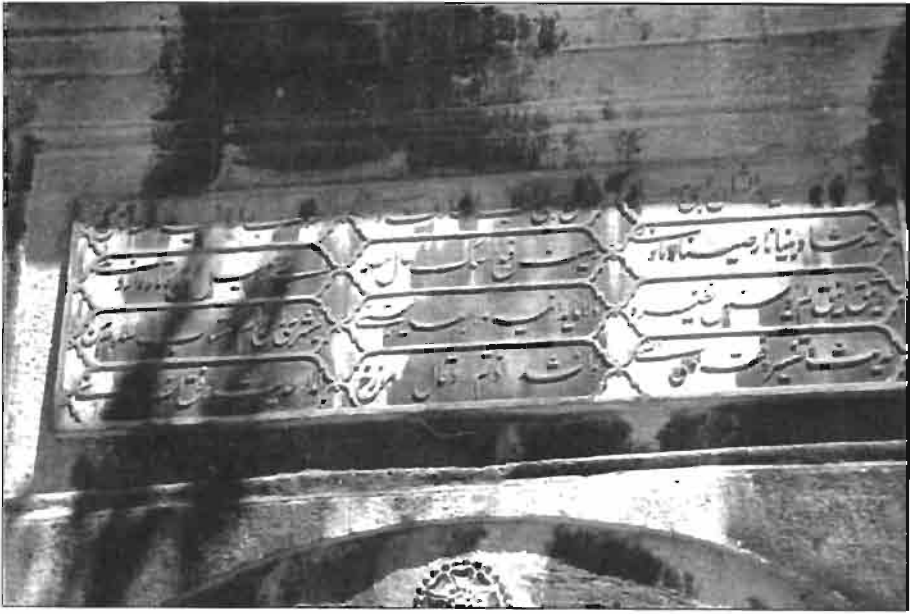

Resim 1

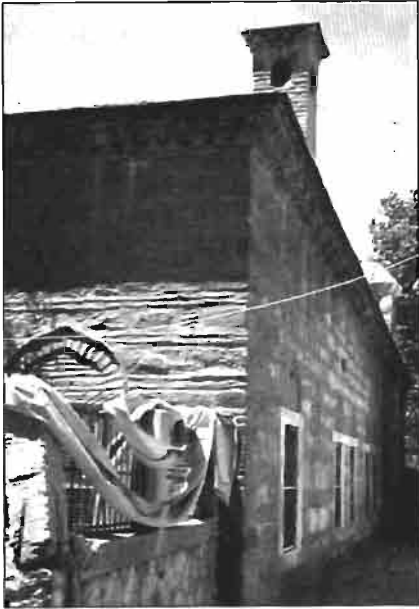
Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7